

YANGI INGLIZ DAVRINING MUHIM GRAMMATIK O'ZGARISHLARI: FE'L VA UNING SHAKLLARI

Boboyeva Bahora O'tkir qizi¹

2-bosqich talabasi

bakhora.boboyeva@gmail.com

Bannopova Zulhumor²

Ilmiy rahbar: O'zbekiston davlat jahon

tillari universiteti o'qituvchisi

bannopova68@mail.ru

¹⁻²O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6993659>

Annotatsiya: Eski ingliz, o'rta ingliz va yangi zamonaviy ingliz tili - bu ingliz tilining tasnifi bo'lib, ular o'z navbatida grammatika, jumlar tuzilishi, lug'at, shuningdek, tilning talaffuzi va morfologiyasi bilan ajralib turadi. Ko'p o'zgarishlar natijasida bu davrlarning o'ziga xos xususiyatlari yaratilgan. Ushbu o'zgarishlarni o'rganib chiqqan turli fe'l shakllarining o'zgarishi, kuchli fe'llarning kuchsiz shakllarga aylanishi, ba'zilarining davrlar o'tib yo'qolib qolganiga ham guvoh bo'lish mumkin.

Kalit so'zlar: morfologiya, fe'l, infinitive, fe'l shakllari, o'tgan zamon fe'li, kuchki fe'llar, kuchsizlanish.

Morfologiya - grammatikaning nutq qismlari, ularning kategoriyalari va so'z shakllarini o'rganadigan bo'limi. Tadqiqotchi Smirnitskiyning fikricha, ma'lum bir tilning morfologik tizimini tavsiflab, morfologiya bilan bog'liq bo'lgan barcha xilma-xil savollarni ikkita aniq muammoga qisqartirish mumkin: 1) ma'lum bir til tizimidagi morfologik kategoriyalar qanday tarkibga ega va 2) morfologik kategoriyalar paydo bo'ladigan shakllarning shakllanishining qanday tuzilish xususiyatlari. Tadqiqotchi D.Jamatov ingliz tilining ikki davri: eski ingliz va yangi ingliz tilini ko'rib chiqib, eski ingliz tili yangi zamonaviy tildan farqli o'laroq, grammatik ma'nolarni birgalikda ifodalovchi ancha rivojlangan sonlar tizimi (fleksiyonlar) bilan ajralib turishini ta'kidlaydi. birikma shakllarining yo'qligi. Uning ta'kidlashicha, qadimgi ingliz morfologiyasi unchalik rivojlanmagan bo'lsa-da, ikkinchi tomondan, atama yasash xususiyati orqali til lug'atini boyitishga hissa qo'shgan.

METODOLOGIYA VA NATIJALAR

Fe'l infinitivning oxirini va hozirgi zamonning barcha fleksiyalarini yo'qotgan. Ikkinchisi janubiy -(e)th o'rniga -(e)s (shimoliy dialektlardan) shaklini oldi. Siz gapirayotgan 2-shaxsning shakli yo'qolgan yoki arxaiklashgan.

- Kuchli fe'llardagi o'zgarishlar

Aksariyat fe'llar (bo'lishdan tashqari) o'tgan zamon birligi va o'tgan zamon ko'pligi o'rtasidagi farqni yo'qotdi, shuning uchun to'rtta o'rniga faqat uchta asosiy shakl qoldi: infinitiv, o'tgan zamon, o'tgan zamon sifatdoshi.

Ikki o'tgan zamon o'zagidan ba'zi fe'llar birlik fe'lini (Shimoliy dialektlarning ta'siri), ba'zilari ko'plik fe'lini (G'arb dialektlarining ta'siri) va ba'zilarida na biri, na boshqasi saqlanib qolgan.

1-sinfning oldingi kuchli fe'llarining aksariyati birlik o'tgan zamoni saqlab qolgan: wrote, drove, rode (yozdi, haydadi, mindi). Ko'rinib turibdiki, ular eski ingliz tilidagi wrāt, drāf, rād dan ishlab chiqilgan, writon, drifon, ridondan emas.

Aksincha, bite fe'lining o'tgan zamon bit (eski inglizdagi bītan, 1-sinfning kuchli fe'li) bat emas, eski inglizdagi ko'plik o'tgan o'zak bitonning rivojlanishidir.

Endi bear fe'li o'tgan zamon shakliga ega bo'lib, eski ingliz davridagi na o'tgan zamon birlik bærdan, na o'tgan zamon ko'plik bæron dan rivojlana olmaydi. U born o'tgan zamon o'zagining o'xshashligi asosida qurilgan. Xuddi shunday, wore va tore worn va torn dan keyin, spoke spokendan keyin qurilgan. O'tgan zamon birlik yoki o'tgan zamon ko'plik ustunlik qiladimi, aftidan, ularning qo'llanish chastotasiga bog'liq bo'ladi.

O'tgan zamon shakllari o'zining yakuniy shaklini faqat XVII-XVIII asrlarda olgan. Shekspir davrida wrote, rode, sang, began so'zlari writ, rid, sung, begun bilan bir qatorda ishlatilishi mumkin edi. Bir necha fe'l bilan ikkilanish o'zining asosiy shakllarida vaqti-vaqti bilan bugungi kungacha davom etadi, xuddi spun fe'lidagi kabi, uning o'tgan zamoni span yoki spun.

- Zaif fe'llardagi o'zgarishlar

O'tgan zamon shaklidagi -e oldidan -d ning yo'qolishi bilan 1 va 2 sinflar o'rtasidagi farq endi yo'q bo'lib ketdi. Yani ingliz davrida bir qator kuchli fe'llar (taxminan 70) zaiflashdi. Ular orasida: gripen – grip; chewen – chew, lien – lie, crepen – creep; climben – climb, helpen – help, melken – milk, meten – met; shaven – shave, baken – bake, washen – wash, steppen – step, laughen – laugh, waken – wake, leapen – leap, slepen – sleep, walken – walk, wepen – weep, flowen – flow.

Bu fe'llarning ba'zilari kuchsizlari bilan bir qatorda kuchli shakllarini ham saqlab qolgan. Climb fe'li ba'zan kuchli o'tgan zamon shakliga ega edi.

Kuchli shakllarni saqlaydigan bir nechta fe'llar vaqti-vaqti bilan yangi kuchsiz shakllarga ega bo'lgan. Weave fe'li ba'zan o'zining odatdagi weaved shakllari bilan birga wove, woven shakliga ega edi.

Shave fe'li (aslida 6-sinfning kuchli fe'li) zaif shakllar bilan bir qatorda shaven kabi atributiv ravishda ishlatiladigan kuchli o'tgan zamon fe'liga ega edi.

Kuchli fe'llarning kuchsizlanish jarayoni hamon davom etmoqda. Ommaviy tilda biz bilgan knowed uchun knew, seed uchun saw va boshqalar kabi shakllarni topamiz.

Ba'zi zaif fe'llar kuchli bo'lib qoldi. Eski ingliz davridagi kuchsiz fe'li hȳdan - hydde - hūded (o`rta inglizdagi hīden - hīdde - hid) 1-sinf hide -hid- hidden kuchli fe'lga aylandi.

Dig (o`rta ingliz davridagi diggen - diggede - digged) fe'li, ehtimol franso`zcha kelib chiqishi Shekspir davrida kuchsiz shakllarga ega bo'lgan. Keyinchalik u kuchli fe'llarning 3-sinfi qolipidan keyin dig - dug - dug kuchli shakllarini ishlab chiqdi.

1-sinfning eski ingliz zaif fe'li werian - werede - wered (o`rta ingliz weren - werde - wered) 4-sinf kuchli fe'lining o'zlashtirilgan shakllarini oldi: wear- wore-worn.

Ayrim fe'llar o'tgan zamonning kuchsiz shakllarini saqlab qolgan va kuchli fe'l qolipidan keyin faqat o'tgan zamon sifatdoshini olgan. Kuchsiz o`rta ingliz fe'li shewen - shewede - shewed < eski ingliz scēawian - sēawode - scēawod (2-sinf) kuchli fe'llarning 7-sinfi qolipidan keyin o'tgan zamon sifatdoshini egallagan: show - showed - shown; know - knew - known, throw - threw - thrown, blow - blew - blown

Bir nechta tartibsiz kuchsiz fe'llar muntazam bo'lib qoldi, masalan reach - reached - reached < o`rta ingliz davridagi rechen - raughte - raught; stretch - stretched - stretched < o`rta ingliz davridagi strechen - straughte - straight. Bu fe'lining asli o'tgan zamon sifatdoshi bo'lib saqlanib qolgan.

- O'zgarmas fe'llarning ko'tarilishi

Yangi ingliz davrida o'zgarmas fe'llar guruhi paydo bo'ldi, ildizi -d yoki -t bilan tugaydigan fe'llardan, masalan cut - cut - cut < o`rta inglizdagi cutten - cutte - cutt, shut- shut - shut < o`rta inglizdagi shutten - shutte - shut, set - set - set < o`rta inglizdagi setten - sette - sett, hurt - hurt - hurt < o`rta inglizdagi hurten - hurte - hurt, put - put - put < o`rta inglizdagi putten - putte - put.

Shuningdek, cast, hit, thrust, cost fe'llari ham shu yerga tegishli: cast - cast - cast < o`rta ingliz davridagi casten - caste - cast, hit - hit - hit < o`rta ingliz davridagi hitten - hitte - hit, thrust - thrust - thrust < o`rta ingliz davridagi thrusten - thruste - thrust, cost - cost - cost < o`rta ingliz davridagi costen - coste- cost.

Ba'zi kuchli fe'llar ham o'zgarmasga aylandi burst < eski ingliz bresten - brast - brosten - brosten va let < l ten - lēt - lēten - l ten, bu esa o`rta inglizda allaqachon kuchsiz o'tgan zamon harfini ishlab chiqdi.

(1) wot < o`rta inglizdagi wōt (bilaman) fe'li hali ham Shekspirda topilgan, masalan. I wot well where he is. (Men uning qayerdaligini yaxshi bilaman.)

Keyinchalik adabiy nutqdan fe'l yo'qoldi. Uning ishlatilishi shevalar va she'rlar bilan chegaralangan.

(2) Owe (< eski ingliz āz, o`rta ingliz ouh) fe'li Shekspirda «egalik» ma'nosida va hozirgi ma'nosida uchraydi, masalan. I am not worthy of the health I owe. (Men qarzdor bo'lgan (ega bo'lgan) sog'lig'imga loyiq emasman).

Ought (o'tgan zamon shakli) Shekspirda o'zining zamonaviy ma'nosiga ega bo'lgan va shu tariqa, o'tmishdan ham fonetik, ham semantik jihatdan ajratilgan, masalan, the watch ought to offend no man. Shekspirda "qarzdor" ma'nosiga ega oughtning faqat bitta misoli bor, masalan, and said this other day you ought him a thousand pound. Odatda owed o'tgan zamon shakli ishlatiladi, masalan the noblest grace she owed (possessed).

Bu fe'lning rivojlanishida ma'noning o'tmishdan hozirgi kunga siljishi ikki marta sodir bo'lgan. Eski ingliz shakli āz, dastlab kuchli o'tmish, eski inglizda hozirgi ma'nosini oldi, āhte shakli o'z navbatida yangi inglizda hozir ma'nosini oldi.

(3) O`rta ingliz fe'li deh, down < eski ingliz deaz, duzon g'oyib bo'ldi.

(4) O`rta ingliz fe'li an, unnen < eski ingliz enn, unnon g'oyib bo'ldi.

(5) Can fe'li buzilmasdan qolib ketdi. Hozirgi zamonda (he can) 3-shaxsda oxirning yo'qligi uning oldingi-hozirgi turga mansubligidan dalolat beradi. Could shakli o'tmish ko'rsatkichi yoki hozirgi ko'makchini bildirish uchun ishlatiladi.

(6) O`rta ingliz fe'li tharf, thurven < eski inglizdagi þearf, þurfon (kerak) yo'qoldi.

(7) Dar, durren < eski ingliz dear, durron fe'li dare va durst shakllarida saqlanib qolgan. Bu fe'l durst bilan bir qatorda o'tgan zamon shakliga ega bo'lib, muntazam kuchsiz fe'llarga o'xshatish asosida hosil qilingan.

(8) Shall fe'li yangi ingliz davrida asosan kelasi zamon yordamchisi sifatida saqlanib qolgan. «Shoud» shakli o'tgan zamon ma'nosini faqat «o'tmishdagi kelajak»da saqlab qolgan, aks holda «kerak» so'ziga yaqin modal ma'no kasb etgan. Shunday qilib, aksariyat hollarda «should» endi «shall» fe'lining o'tgan zamon shakli emas, balki alohida fe'ldir.

(9) O`rta ingliz fe'li man (eslab qolmoq) yo'qoldi.

(10) Yangi ingliz davridagi «may» fe'li saqlanib qolgan. Biroq, uning shakli "might" deyarli hech qachon deya o'tgan zamonga ishora qiladi (bilvosita nutqdan tashqari); modal ma'nosi tufayli hozirgi noreal shart ma'nosini egallagan. Shunday qilib, bu fe'lda o'tgan ma'noning hozirgiga o'zgarishi 2-marta sodir bo'lgan. 3-shaxsning hozirgi zamon ko'rsatkichida -lar egilishining yo'qligi uning oldingi-hozirgi kelib chiqishining ishonchli belgisidir.

(11) O`rta ingliz fe'li mōt, mōste saqlanib qoldi. Mote shakli hanuzgacha yangi inglizning dastlabki davrida arxaizm sifatida uchraydi, masalan, as fair as fair mote be (qanchalik adolatli bo'lsa).

O'tgan shakl *moste* (could) ba'zan o'rta ingliz davrida allaqachon hozirgi ma'noda ishlatilgan. Ushbu qo'llanish va "mumkin" ma'nosining "kerak" ga o'zgarishi shartli shakldan foydalanish bilan boshlangan. O'rta ingliz "*pou mōste*" (siz bo'lishingiz mumkin) "kerak" degan ma'noni anglatadi. Yangi inglizdagi «must» hozirgi zamonga ishora qiladi. U faqat bilvosita nutqda o'tmish ma'nosiga ega. Shunday qilib, *mōt*, *mōste* fe'li o'z tarixi davomida o'tmishdan hozirgi kunga ikki marta ma'no o'zgarishini boshdan kechirgan.

- Noto'g'ri fe'llar

«Be» fe'li o'rta ingliz davridan beri unchalik o'zgarmagan, ammo kichik o'zgarishlar sodir bo'lgan:

(1) Shimoliy shakl *are* hozirgi indikativda *be* ga almashtirildi.

Shekspirda biz hali ham hozirgi indikativda *be*-rootdan olingan shakllarni topamiz, masalan, *if thou beest not an ass, I am a youth of fourteen.*

(2) 2-shaxs birlik o'tmish ko'rsatkichi bilan *wert* va *wast* variantlari o'rtasida tebranish mavjud. Birinchisi *art*, *shalt*, *wilt* analogiyasi asosida o'rta ingliz *were* shakliga -t oxirini qo'shish orqali olingan; ikkinchisi *was* shakliga bir xil qo'shimcha qo'shish orqali olingan, masalan, *Thou wert so happy; Thou wast the prettiest babe that e'er I nursed.*

(3) *I was*, *he was* va o'tgan ko'rsatkichli *I were*, *he were* ko'makchisi o'rtasidagi farq saqlanib qolgan. So'zlashuv nutqida *I was*, *he was* o'rniga *I were*, *he were* ni qo'llash moyilligi bor.

«Do» fe'li zaif fe'llarga xos o'zgarishlarga uchradi. Bundan tashqari *dost*, *does*, *doth*, *done* shaklida unli qisqargan: *o: > u: > u > l*.

XULOSA

Ingliz tilining uchunchi davri: yangi ingliz tilini o'rganish jarayonida, nafaqat grammatika, lug'at, talaffuzda, balki tilning morfologiyasida ham turli xil o'zgarishlar bo'lgan degan xulosaga kelish mumkin. Dastlab ba'zi qoidalar mavjud bo'lsa-da, ular asta-sekin o'zgarib boshladi, masalan, ba'zi fe'l shakllari foydalanishdan chiqarib yuborildi, fe'llar zaif fe'llarga xos o'zgarishlarga uchradi, o'rta ingliz davrida ishlatilgan fe'l ma'nolari yangi ingliz davrida boshqa ma'no hosil qildi, "man" kabi o'rta ingliz fe'li yo'qoldi, yangi fe'llar yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kong Li. The Analysis of the Changes of Phonetics and Vocabulary in English / Kong Li. — Advances in Computer Science Research. — 2018. — Volume 83. <https://www.atlantis-press.com/article/25895422.pdf>

2. Koshal. Difference Between Old English and Middle English and Modern English / Koshal. — 2011. — <https://www.differencebetween.com/difference-between-old-english-and-vs-middle-english-and-vs-modern-english/>
3. Nedelius, S. The History of the English Language – Old English dialects / S.Nedelius. — 2019. <https://thehistoricallylinguistchannel.com/the-history-of-the-english-language-old-english-dialects/>
4. Tikhonova, A.P. A concise history of the English language / A.P.Tikhonova. — Изд-во АГУ — 2009. — УДК 811.111 (075.8)
5. Гухман, М.М. Сравнительная грамматика германских языков / М.М.Гухман, В.М. Жирмунский, Э.А. Макаев, В.Н.Ярцева. —Издательство АН СССР. — 1962.
6. Джаматов, С.С. Некоторые особенности морфологических терминов древнеанглийского языка / С.С. Джаматов. — Вестник Педагогического университета. — 2015.
7. Смирницкий, А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. -Одесса: Изд-во иностр. лит., — 1959. — URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=56231>, ISBN 9785998963193.
8. Рахманов, В. Среднеанглийский период развития английского языка / В. Рахманов. — Massinissa 286. — 2017. <https://www.englishforcing.ru/stati/sredneanglijskij-period-razvitiya-anglijskogo-yazyka/>